
TÜRKİYE MODERNLEŞMESİNE İRTİCA ve NOSTALJİ AÇISINDAN BAKIŞ

*Aliye ÇINAR**

ÖZET

Bu yazıda, Türkiye modernleşmesine, irtica ve nostalji ilişkisi açısından bakılmaya çalışılacaktır. Söz konusu problem üç aşamada irdelenecektir. Öncelikle söz konusu modernleşme süreci içinde, özellikle Batılılaşma projesinin lehinde olanların, son birkaç yıldır Türkiye panoramasında şimdiye dair kaygı ve geçmişe özlemle bakmalarının imaları gösterilmeye çalışılacaktır. Bu arada muhafazalığın benzer dinamizmine de atıfta bulunulacaktır. Daha sonra, nostalji kavramından hareketle Türkiye modernleşmesinin doğuşu, gelişimi ve hâlihazırdaki etkileri ve sonuçları analiz edilecektir. Yine Osmanlı'dan kopuşun lehinde ve aleyhinde olanların, eskiden kırılma veya kopma sınırına bağlı kalışlarının anlamı tahlil edilecektir. Nihayetinde Türkiye modernleşmesinin doğasında mevcut olan despotizm, mekanizm, aşırı rasyonalizm tecrübesinin sonuçlarına nostalji üzerinden eğilinecektir. Dolayısıyla yazıda nostaljinin hem gösterge, hem farkındalık için boyut kazanma hem de gerçeklerle yüzleşme konusu veya ortamı olduğu açığa çıkarılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler; Nostalji, İrtica, Türkiye Modernleşmesi, Ütopyacılık, Toplumsal Hafıza ve Sınır.

* Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.

Giriş

Bir insanlık durumu olarak nostalji, tarih, psikoloji, sosyoloji ve antropoloji gibi disiplinlerin şimdi, geçmiş ve gelecek algısını etüd etmeleri esnasında eşzamanlı olarak sıklıkla kullanmaya başladıkları bir kavramdır. Elbette bu disiplinleri bazı noktalarda bir araya getiren kavram, en azından bu alanlar arasındaki temas düzlemini dikkate alırsak, modernite zemininde oluşmuştur. Kavramın tanımını gözden geçirerek tartışıldığı zemine dikkati çekecek olursak, nostalji yaşanmış geçmişi daha iyi görme, şimdi ve geleceğe dair daha olumsuz bakmaktır. Nostaljik tavırda, geçmiş yaşantıya, eşyaya, hayal ve insan algısına dair daha olumlu ve daha özlemle bakış söz konusudur.¹ Nostalji için dilimizde sıla özlemi, hasret ve 'eskiyi arzulama' gibi kelimelerin kullanıldığını anımsarsak, şimdi ile insanın başının hoş olmadığı anlamı çıkmaktadır. Ancak bu şimdi ile başın hoş olmasının imaları nelerdir? Bunun gelecek tasavvuruna ve kültürel hafızaya etkisi nasıldır? Bu ve benzeri sorulara cevap vermemiz öncelikle kavramın içerimleri konusunda yol gösterici olacaktır.

Bu yazıda, geçmişe özlem, şimdi ile sorunlu olma, gelecek konusunda kaygılı olmanın nostalji kavramının ilk çağrışımları olduğunu aklımızda tutarak, ülkemizdeki modernleşme olgusuna, dolayısıyla son zamanlarda kanıksanmanın bir ifadesi olarak ironi konusu bile olabilen "irtica söylemine" nostalji perspektifinden bakmayı deneyeceğiz. Türkiye modernleşmesinin din olgusuyla başının hoş olmadığı bilinen bir gerçektir. Bu gerçekten dolayı, sekülerizm, laiklik ve din tartışmalı alan olarak daima sorunlu bir konu olmuştur. Esasında bu tartışmanın görünür hale gelmesi cumhuriyetin ilanından sonra olsa da, arka planı çok daha gerilere gitmektedir. Nereden bakarsak bakalım, konuyu hangi grup içinde konumlarsak konumlayalım, sonuçta ülkemizde Batılılaşma'nın sorunlu olacağı Tanzimat (1839) döneminde ilan edilmiştir. Hatta Tanzimat "iki kültür (doğu/batı) arasında uzaklığı azaltmayı başaramamıştır".² O, bir eski-yeni tartışması; Batılılaşma veya geleneğe bağlı kalma; değişme ya da değişmeden gelişme gibi çekişmeli kutupların arasını uzaklaştırmıştır.

¹ Morris B Holbroo, "Nostalgia and Consumption Preferences: Some Emerging Patterns of Consumer Tastes", *Journal of Consumer Research*, 1993, Vol. 20, s 245.

² Mardin, Şerif, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 132.

Batılılaşmaya direnç gösterenler bile bir “duraksama”nın farkındaydı. Öte yandan Batılılaşmayı en derinden savunanlar da kabul etmekteydiler ki geleneksel yapıdan uzaklaşma “yabancılaşma” getirecekti. Bu iki gerilimli kutup orta yolu bulamadığı takdirde, dahası asıl soruna neşter atılmadıkça çekişme asıl sorunu gölgelemekten başka bir şey yapmayacaktı, ni tekim öyle de olmuştur. Hatta bu durum, ikiyüzlülüğü beslemekten başka bir şey yapmamıştır.

Konu edindiğimiz problem, farklı kazanımlar, kırılmalar ve gerilemelerle birlikte bir seyir takip etti. Ancak ülkemizde özellikle son birkaç yıldır konumuz açısından yeni bir dönemece girildiği kabul edilen bir gerçektir. Modernleştirici bir dinamik olarak kullanılan laikliğin tavizsiz karakterinin, -ülke içinde farklılıklara eşit mesafeden mümkün olduğunca bakabilme gayreti sayesinde- demokratikleşmeyle birlikte, otokratik niteliğini kaybedeceği fikri zihinleri meşgul etmeye başlamıştır. Bu kıpırdanış ve şüpheli ruh hali içinde, laiklik, özgürlük ve demokrasi gibi kavramların yeniden gündeme geldiği dikkati çekmektedir. Bütün tartışmalar ya da tarafgirlik veya aleyhtarlık bir tarafa, ülkemizdeki siyasi çizgideki gelişmeler, muhafazakâr tabanlı bir iktidarın başa geçmesi şunu açıkça göstermekteydi: Gelişmelere dikkat kesilecek olursak, bütün bunlar dinin toplumsal meşruiyeti ile devlet katındaki meşruiyeti arasındaki derin uçurumun kapanacağı/kapanmakta olduğu anlamına geliyordu. En azından laikliğin yeniden tanımlanması lüzumunu dikte etmekteydi gelişmeler.

1. NOSTALJİ VE KİMLİK

Modernleşme sürecindeki Batıcı öykünmeci ya da kültürel hafızaya direnç gösteren muhafazakâr savunmacı kimlik, kendi yapısının nasıllığı konusunda ciddi ipuçları vermektedir. Sorunlu olduğunu yine projenin kendi doğal seyrinden okumak mümkündür. Bu bağlamda kendini hissettiren, otantiklikten ziyade bir eklemlenen kimliktir. Sahte kimliklerin ortaya çıkmasında, söz konusu yapıların radikalleşmesinin gerçek ve sözde-kimlik ayrımında oldukça önemli olduğu açıktır. Zira kimlik bir yapıntı olmayıp, kültürün içinden doğan ve bir yönüyle de yaşanan geleneğe gömülü bir şeydir. Bu açıdan bakıldığında modernizmin ve laikliğin tek tip din politikası ve benlik teknolojisi, kültür, eğitim ve politika teşekkülünde ciddi bir açmaz olarak kendini gösterdi. Bunu daha anlaşılır kılmak için bir örnek vermemiz gerekebilir. Modernleşmenin güvenli söylemlerinden biri demokrasidir; ancak Batı demokrasisini Antik Yunan polisinde

olduğu gibi sınıfsal bağlamını atlayarak almak; dahası “halk tarafından yönetim” olarak demokrasideki *demosu* bir ülke içinde yaşayan herkesi kapsayan bir olgu olarak kabul etmek sadece, ideal bir yapıntı olmaktan başka bir şey olmayacaktır.³ İşte halka eşitlik şeklinde yansıtılan demokrasi ifadesi de uçlara çekilince veya radikalleşince onun gerçek mahiyeti de anlaşılmış oldu. Çünkü temsil konusunun açıklık kazanması, demokrasinin eşkaliyle birlikte muhtevasının mahiyeti hakkında da ciddi ipuçları vermiştir. Dahası eklenen kimliklerin ortaya çıkması için bu yapıntıların iyice görünür hale gelmesi gerekiyordu belki de.

Statükoyla mücadele için işe koyulan modernleşme projesi tam da savdığı odağın yani dogmatizmin ve statükonun savunucusu olmaya başladı. Çünkü hayat denen olgu değişmeye açık, yeni kazanımları güncelleyerek yenilenme özelliğini haizdir. En basitinden 50 yıl önce özellikle eğitimli kesimin büyük bir çoğunluğu, “köylü olanların dindar olduğu kanısını” paylaşıyordu. Oysa şimdi, dindarlık denen bilinç ve tutumun şehirleşmeyi gerektiği kabul edilmektedir. Zira dindarlık muhayyilesi ve imgelemi bunu gerektiriyordu. Köylülük ve paganizm, kelimenin gerçek anlamında bir geleneksel din olarak görülemezdi, bundan böyle. Hiçbir şey değişmediyse bile, bu olgu, sosyolojik olarak kabul edilmekteydi. Hatta bu dindarlık -belki muhafazakârlık- şehirleşmeyle aynı zamanda sermaye ve gücü de beraberinde getirdi. Bu değişim, laik elit tabakanın gücü devretmesi gibi algılanmaya başlandı. Meseleye bir başka açıdan bakacak olursak, ilerlemiş olma, vizyon ve ufuk zenginliğini gerektirmektedir. Kısacası şehirleşmenin artışı ve insanımızın dogmatik uykudan en azından uyanma isteği ülkemizde din-toplum ilişkisini, dahası din-devlet münasebetini yeniden yapılandırmanın şafağını zorlamaktadır. Yeniden tanımlama bir zaruret halini almaktadır.

Ancak anlatmaya çalıştığımız birdenbire, bıçakla kesercesine hızlı değişimin hatta devrimin toplumsal yapıda bıraktığı olumlu ve olumsuz izler bir yana, özellikle son birkaç yıldır, “laik”liğin gölgelendiği, “irtica”nın yeniden gece yarsı baskını yaptığı; hatta Kemalizm’in gölgede kaldığı tartışmaları bulaşıcı sosyal bir salgınla yayılmaktadır. Elbette bu direnç, gelişmeye, farklılığı kabul etmeye, belki de özgürlüğün genişlemesineydi. Bu salgın veya direnç açıkça bir özlem veya nostalji içinde salınmaktadır. Gelinen nokta, sanki yaşanan süreçlerden bağımsız gibi, Türkiye nereye gi-

³ Köker, Levent, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 121.

diyor? “Aydınlık günleri geri isteriz”! tarzında içinin nasıl ve ne şekilde doldurulacağı müphem söylemleri tetiklemiştir. Sanki ülkenin bir kısmı beyaz, bir kısmı siyahlardan oluşuyor gibi, kendilerince bu ayrım çizgisini Kemalizm’in çektiği zannıyla 1930-1940’lı yıllara aşırı bir özlem duyulmaktadır. Öte yandan her zaman değişime karşı çıkan, eskinin eskimediğini söyleyenler de, bütün gelişmelere ve değişime rağmen sanki bırakılan yerden ya da devrimin başladığı noktaya dönmüş gibi zafer psikolojisi estirme temayülüne girmeye başladılar. Bu tavır da, yine nostaljik bir sapsaplantının iyice ifşa olmasından başka bir şey değildir. Belki de hem tamamen yüzünü Batıya dönenler ile ona sırtını çevirenlerin -geriye bakış hamlesinin- doğurdu gerilimli durum, içinden geçilen projenin “dönüştürücü olmaktan ziyade, determinist”⁴ bir çark işlevi gördüğünü de açığa çıkarabilir. Dahası bunun bir farkındalık durumu olacağı yerde, bir tür unutma veya unutturma refleksi de olduğu pekâlâ söylenebilir. Kısacası ister eskiye tutunanlarda isterse de ondan kaçanlarda, bir nostalji rüzgarının esmeye çalıştığı açıktır. Acaba bu tavırlarda, hangi boyutların kaybolduğu görünürlük kazanmıştır? Bu soruya sağlıklı cevap verebilmek için nostalji sayesinde açığa çıkan (B. Turner’a göre) kayıp boyutları tespit etmemiz gerekmektedir:

(1) kayıp zaman ve kayıp mekân;

(2) medeniyetimizde referansların ve değerlerin kaybıyla sonuçlanan sezilmiş bir krize dayalı güncel dünya hakkında melankolik bir vizyon;

(3) bireysel özgürlük ve özerkliğin yitirildiği hissi;

(4) kitle tüketim kültüründe yalınlık, otantiklik ve duygusal spontanlığın (kendiliğindenliğin) kaybı düşüncesi.⁵

Yenileşme projesinin başında, en azından reaksiyon ruhu insanları direnç ortak paydasında bir araya getirmekteydi. Bu zamanın ruhu olarak bir bakıma direnişçi cemaati bir arada tutmaktaydı. Bu tutkalın zamanla gevşemesi cemaatin bağının zayıflaması anlamına geliyordu. Çünkü etki-tepki mekanizmasının en güçlü olduğu dönemler, bu karşılıklı tepkimenin başladığı zaman dilimleridir. Oradan uzaklaştıkça bir tür evrimsi normalleşme süreci içine girilecektir. Nitekim tasvir etmeye çalıştığımız du-

⁴A.g. e., s. 50.

⁵ Aurelie Kessous and Elyette Roux, “A Semiotic analysis of nostalgia as a connection to the past”, *Qualitative Market Research: An International Journal*, Vol. 11 No. 2, 2008, p. 193.

rum, tartıştığımız konunun doğasıyla oldukça uyumludur. Bu düşünceyle paralel olarak dayanak ve referanslara sıkı sıkıya bağlılık yerine, onun gücünün azaldığı gözlenmektedir. Bir bakıma otoritenin zayıflamasıdır bu. Dahası Osmanlı'dan kopuşla saltanat yerine kişi/şahıs olmayan rasyonel bir akıl (rasyonel prensip) iktidar olmuştur.⁶ Bunun gücü ve etki süresi tartışılacak bir konudur. "Hangi otorite?" sorusunu sormaya başlama bile, ondan uzaklaşıldığını göstermektedir. Şahıs otoritesinin yerini alan rasyonel aklı (demokrasi) güç, tahakküm olarak tezahür etmeye başlayınca aklı selim sorgulamaya başlayacaktır. Bu, zaten bir bakıma gücün zayıflamaya başlamasının göstergesidir. Tahakkümün olduğu yerde, yavaş yavaş ancak kalıcı bir etkiyle, özgürlük ve özerklik yitirilir; yerine sunilik, gösteriş, duygu donukluğu ya da hissizlik geçmeye başlar. Nitekim bu belirtiler ve itiraflar, Batılılaşma projesinin elitleri dâhil olmak üzere özellikle bu sınıfın orta kesiminde iyice belirginleşti.

Buradan hareketle irticayı reddeden ancak nostaljiye sarılan –elbette değişimi yadsıyıp sürekli değişimin içinde savrulan sözde muhafazakâr kesim de bir başka açıdan dahil- kitlenin gerilimli durumunu çözümlenmek mümkündür. İrtica ve nostalji kelimelerini daha yakından yokladığımızda, bu gerilim açığa çıkarmaktadır. İrtica, gerilemek demektir; nostalji de eski olanı özlemek manasına gelmektedir. İrtica kaygısı üzerinden bakacak olursak, bu kaygıyı sürekli canlı tutmayı seven taraflar, eskiyi şimdiden ileri görmekte dirler. Acaba bu özlem duyulan dönemlerde, bir tür "doluluk" ve anlam bakımından bir "tatmin" durumu mu söz konusu ydu? Bu nostalji durumu, karşıtlarının itirazlarıyla dirsek temasına girebilir mi? Çünkü geleneksel ve muhafazakar taban, yabancılaşma, yaralı bilinç ve kültürel şizofreniden bahsederken (devrim türü bir değişimden dolayı); modernleşmeyi ve batılılaşmayı savunanlar ise şimdilerde eskiye nostalji beslemektedirler? Elbette, kurtulduğumuz, o geçmiş anı, yani başımızdan savdığımız, geride bıraktığımız mazi ile vedalaşma anı özlenmekte; eskinin veya mazinin hafakan gibi basmasından endişe duyulmaktadır! Ancak gerçekte ne geçmiş bütünüyle sökülüp atılacak bir yapı; ne de geçmiş, her şeye rağmen hâlihazırdaki şimdiki iptal edip onun yerine geçecek bir bünyedir. Bir kere bu ne kadar mümkündür? Öte yandan hem sosyolojik, hem kültürel hem de psikoloji açısından düşünürsek, acaba

⁶ Çınar, Aliye, "Modern Siyaset Felsefesi Açısından Otorite: Kimin Otoritesi? Hangi Otorite?" *Düşünen Siyaset Dergisi*, Sayı 24, Ankara 2009.

bu özlem ya da ilk başlangıç anlarına, saadetli dönemlere/kırılma fasılasına hasret, aslında başka bir şeyin iması olabilir mi?

Nostaljinin kayıp adalarını hatırlayacak olursak, bir kere zaman ve mekân açısından bir yitik olmalı ortada. Referans bakımından kayıp veya yitik göstermektedir ki, bir değer ve anlamsızlık anaforu vardır. Özgürlüklerin ve özerkliğin kaybedildiği yakınması da kendini hissettiren bir durumdur. Geçmişteki sadelik, otantiklik ve duygusal derinlik ya da spontanlık özlenmektedir; başka türlü söylersek, şimdilerde otantik olmama, sathilik, gösteriş veya robotlaşma hâkimdir. O zaman, acaba Kemalistler irtica kaygısı altında başka bir şeyi mi özlemektedir? Elbette bunu söylerken, el çabukluğuyla bir indirgemeye gidip, bu insanlar geride kalanı, gelenekselliği istiyor demeyeceğiz. Ancak bu belirtiler veya semptomlar başka bir şeyin göstergesi sanki.

Bu konuya iki açıdan yaklaşmak mümkündür. İlk olarak, elde edilen yenileşmeden/ modernleşmeden memnuniyet ve bu memnuniyetin perçinlenmesi olarak –elden gitme durumunda- kaygı ve nostalji psikolojisi geliştirme açısından bakılabilir. Diğeri ise gelinen noktadan memnuniyetsizlik halidir. Ancak biz burada, nostaljiye nispeten olumlu anlamlar yükleyen ve sağaltıcı ve farkındalık kazandırıcı bir etki olarak kabul eden aşağıda değineceğimiz düşünürleri temel alarak, diğer imalarını da satır aralarında göstermeye çalışalım.

Felsefe tarihinde özellikle Aydınlanmayla birlikte nostalji kavramı Rousseau ve Kant tarafından tanımlandı. Dolayısıyla bu tanımlar onun modern ilk eşkalini de vermektedir. Onlara göre nostaljinin kökenine inildiğinde mekânsal mesafeden ziyade zamansal mesafenin daha öne çıktığı dikkati çekmektedir. Bu düşünürler nostaljik insanların ruhsal durumları konusunda da önemli saptamalarda bulundular. Nostaljik insanlar eve döndükleri zaman genellikle hayal kırıklığı yaşamaktadırlar ancak bu süreç oldukça da sağaltıcı olabilmektedir. Bu insanlar her şeyin değiştiğini anladılar ancak gençliklerine geri dönemeyeceklerini de kavramış oldular.⁷

Modernleşme projesinin ülkemizdeki akisleri, hatta derin etkisini dikkate alırsak, bizim sosyal bilimler literatüründe yukarıda sözünü ettiğimiz tanımlamaların izini sürmek mümkündür. Çağdaşlık savunucuları çok istedikleri, hatta neredeyse başlarını koydukları yolun başlangıcını ve so-

⁷ Aurelie Kessous and Elyette Roux, “A Semiotic analysis of nostalgia as a connection to the past”, s. 193.

nunu görebildiler. Kavgalı oldukları alanlarla kıyasıya mücadele etseler de, kültürel hafızdan beslenen sanat ve incelikli duyuların derinliğini inkâr etmediler. Çünkü beğenilen eski dokudan beslenen yeni yaratı/sanat kabul görse de onun ürettiği doku kıyasıya eleştirilmektedir. İşte bu ortada kalma veya gerilimli durum tam da nostaljinin anlamını ve işlevini dışı vurmaktadır. Sözü ettiğimiz bu derinlikli ancak sorunlu ve baskılayıcı dokuya en yakın olarak kabul edebileceğimiz devrimlerin veya çağdaşlaşmanın başladığı anları “ev” veya “sıla” olarak kabul edersek, irticaya “hayır”; geçmişe “evet” diyenler, esasında zamansal bir moment, mekânsal bir uğrak olarak görebileceğimiz 1930’lu yıllara (eve) döndüklerinde hayal kırıklığı yaşamaktadırlar. Ancak bu hayal kırıklığı ani bir itki, şok etkisi yaratmakta ve bir bakıma kendi gerçeğimizi boy aynasında görebilme fırsatı vermektedir. Bu eve dönüş özlemi ve hayal kırıklığı olmasa, evin dışında kalanları kolay kolay anlama imkânı olmayacaktı. Böylece değişim anlaşıldığı gibi bununla birlikte özlenen zaman dilimine, antika eşyalarla donatılı eve yeniden dönülemeyeceği de kavranmış oldu. Zira o ev yerinde duruyor olabilir belki, ama araya giren zaman girmeden önce yaşanıp da özlenen şeyler geçip gitmiştir. Daha önce ifade ettiğimiz gibi, değişime direnç gösteren Kemalist kesim, değişim rüzgârının sadece hayalle durdurulduğunu ancak gerçekte esen hırçın rüzgârın önünün kesilemeyeceğini de derinden kavranmış oldu. Böylece bu kesimin saplantılı özlemi de sadece “teselli” veya “avuntu” olarak zihinlerde asılı kaldı. Çünkü kültürel hafızayı unutturmak çok kolay olmayacaktır. Bu heylamsı salınım -teselli- ileride yenido yeşerecek tohum havzaları olarak ümit alanları olu.

Esasında resmi ideolojiyi benimseyerek yetişen ancak bu olguyu dışarıdan bir antropolog olarak okuyan Esra Özyürek de bu eskiden kopma ya da *kopamama* durumunu sorguluyor. Ona göre, bir şeye nostalji duymak, onu bugüne tekrar davet ederken, bir yandan da geçmişte kaldığını kabul etmektir. Özyürek, nostalji kavramında, iki önemli damarı bir araya getirmektedir: Bir yandan nostalji duyulan Batılılaşma ve modernleşme çıkışının geride kaldığını; öte yandan da bütün çabalara rağmen kültürel hafızanın unutturulamayacağı anlaşılmaktadır. Yazar özellikle cumhuriyet’in ilanı ile birlikte Türkiye’de devlet eliyle başlatılan ‘unutturma’ siyasetleri üzerinde duruyor. Özyürek’e göre yeni devletin tüm çabaları ve kapsamlı reform hareketlerine rağmen unutturma siyaseti yeterince başarılı olamadı ve Osmanlı’nın kültürel ve sembolik imgesi toplumsal bellekten tamamen

silinemedi. Bilhassa 2000'li yıllarla birlikte dünyanın değişik bölgeleriyle birlikte Türkiye'de de ortaya çıkan toplumsal nostaljiyle toplumsal bellek, yeni sosyal ilişkilerin ortaya çıkmasına önyak olmuştur.⁸

Ne var ki burada kültürel hafıza, nostalji, ümit ve hayal kırıklığının etkileşimiyle bir boyut kazanma sürecine girmiştir. Bu, bize Proust'u anımsatır. Nostalji veya kayıp zaman ifadeleriyle doğrudan çağrışım yapan isim kuşkusuz Proust'tur. *Kayıp Zaman Peşinde* yapıtlarıyla o, nostaljik ruh halini bir patoloji ya da hastalıktan ziyade, kayıp zamanı arama; onun peşinden gitme olarak gösterdi. *Yakalanan Zaman*'da Proust, "tamamlanmamışlığı" bir gerçek, belki de yazgı olarak gördü.⁹ Yazarın bir kitaptaki karakterlere hacim kazandırabilmek için, her birinin farklı yönlerini göstermek zorunda olması gibi, her bir insan teki de, hayatın eksikliğini farklı boyutları büyüterek dolgunlaştırarak tamamlar. Nasıl ki tamamlanmamış nice büyük katedral mevcuttur; onun gibi insan öyküsü de böyle olabilir. Bu gerçeği kabul edip, anlamak, zamanı yakalamaktır.¹⁰ Tıpkı eksik kalmış katedral veya mimari gibi, irtica paravanı altında da, hayıflanmalar ve korku çekenler, idealize edilen ideal tipler ile gerçek arasındaki mesafeyi bu sayede görmüş oldular. Hatta bu tür söylemlerle aradaki büyük mesafeyi de kapatmaya çalıştıkları söylenebilir. Kısacası mükemmelleştirmeye çalışılan ülkünün eksikliği de kayıp zamanın peşine düşülerek görülebilir. Konuya tersinden baktığımız zaman da aynı kavşakta buluşmamız mümkündür. İdeal büyük Osmanlı hayali, dolayısıyla özlemi de, gerçekte büyütülen resmin eksikliğinin örtüsü olarak kurgulanmaktadır.

Bir tür farkındalık olarak kabul edilebilecek olan nostaljiye olumlu anlam yükleme süreci, psikanaliz için temel ve önemli bir evre veya kavram olarak görüldü. Dolayısıyla zamanla nostaljinin anlamı, toplumsal yaşamın dinamik süreçlerinde açığa çıktı gibi, özlem duyulan profilin köklerine de böylece rastlanmış, -yolculukta tesadüfen denk gelinmiş- oldu.¹¹ Hangi açıdan bakılırsa bakılsın, zihinlerde nostalji ve kimlik kavramları birlikte uyanmaya başladı. Meseleye bu açıdan baktığımız zaman, nostal-

⁸ Özyürek, Esra, *Modernlik Nostaljisi Kemalizm, Laiklik ve Gündelik Hayatta Siyaset*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008;

⁹ Aurelie Kessous and Elyette Roux, "A Semiotic analysis of nostalgia as a connection to the past", s. 194.

¹⁰ Proust, Marcel, *Yakalanan Zaman / Kayıp Zamanın İzinde*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

¹¹ Aurelie Kessous and Elyette Roux, "A Semiotic analysis of nostalgia as a connection to the past", s. 193.

jik duruş veya tavır, kimlikteki yoksunluğa tampon olmakta; elbette tampon da eksikliği gizlice ifşa etmektedir. Çünkü nostalji, kişinin kimliğini, hayatının büyük evreleri arasındaki geçişlerde yakın gelecekteki ümide dayamaktadır; bir bakıma tampon göreviyle desteklemektedir, korumaktadır; kaygı ve korku hissini azaltmaktadır.¹² Toplumsal kimlik açısından düşündüğümüz zaman da Kemalist proje, irtica eleştirisi ve çağdaşlık nostaljisiyle gelinen noktada zorunlu görünen değişimi ve geçiş evresini el çabukluğuyla tolere edip, -doğal ve kendiliğinden olmayan süreçlerle üretilen kimliği muhafaza etmeye çalışmaktadır. Batılılaşma ve modernleşme projesine nostalji duyulurken, onu bugüne tekrar davet etme durumunda, başlangıçtaki radikal değişimin ve eskiye dair tavizsiz reaksiyonun geçmişte kaldığı kabul/itiraf edilmektedir.

2. TÜRK MODERNLEŞMESİNİN DOĞUŞUNA NOSTALJİK BAĞLILIK

Şimdiye kadar nostalji kelimesinin modern bağlamda kazandığı anlam ve onun barındırdığı kayıp boyutlar ekseninde; bunun ülkemiz modernleşme tecrübesindeki akisleri yörüngesinde çözümleme yapmaya çalıştık. Şimdi de hem bu açıklamamızı test etmek hem de daha köklere inmek bakımından kelimenin etimolojisine odaklanmak suretiyle analizimizi sürdüreceğiz. Böylece bir ufuk genişlemesi sağlamamanın imkânlarını zorlayacağız.

Geçmişle Bir Bağlantı olarak Nostaljinin Semiyotik Bir Analizi başlıklı makale şöyle bir tanımlamayla karşı karşıya bırakır okuru: “Nostalji, bir kişinin ana vatanı veya uzun süre yaşadığı bir yer için obsesif/takıntılı bir pişmanlığın neden olduğu gerileme ve bitkinlik durumudur”.¹³ Demek ki nostalji tahlilinde, takıntılı durum, pişmanlık, halihazır durumdan kopma isteği, gerileme ve sınırların silikleştiği bir bitkinlik psikolojisi hakimdir.

Ancak buradaki gerileme ve bitkinlik kelimesi görünüşte birbirine yakın manalar çağırırsa da, gerçekte bunlar zıt anlamlardadır. Çünkü zayıflamanın nihai varacağı yer çöküş ve yok oluşturmaktır. Oysa bitkinliğin zıt anlamları canlılık, hayatîyet ve aktiflik durumudur. Bitkinlikte dinamizm ve canlı bir hayatîyetten söz edilemez. Dolayısıyla bitkinlikte çöküş değil; hayata gevşek bir bağ ile bağlılık ve devamlılık vardır. Tıpkı buradaki zıt anlamlar gibi, nostalji de, kişiden kişiye farklı anlamları ima eder. Çünkü bazı kişiler hayatın önemli bir dönemine bağlı olarak hikâyelerini örerken,

¹² A.g.e., s. 194.

¹³ A.g.e., s. 194-195.

(mesela çocukluk ve gençlik gibi) bazıları ise yaşam olaylarındaki önemli bir anı, örneğin ilk meslek, evlilik ve hamilelik gibi sürekli olmayan bir olayı vurgularlar. Bu iki önemli ayrım gerçekte, nostaljinin etimolojisinde gizlidir. Bağlanma ve hatırlamada, süreklilik olarak aldığımız, bitkinlik ve devamlılık; zayıflamanın çöküşle sonlanması olarak ifade ettiğimiz süreksizlik durumu gerilimli bir tavır olarak tezahür eder.¹⁴ Bazı insanların bir sürece (çocukluk) bağlı kalması, nostaljinin hantallık anlamına gelen, süreklilik gerektiren bağlılık veya takıntılı haline karşılık gelir. Kısacası nostalji, sürüncemede kalma ile kırılmayı kendinde barındıran bir kavramdır. Aynı durumu, nostaljik psikoloji için de söylemek mümkündür. Başka türlü söylersek kısa bir döneme saplantı (süreksizlik/kırılma) ile uzun bir döneme bağlanma, bitkinlik ve bir tür hantallık nostaljinin semiyolojisinden neşet etmektedir.

Bu tespitlerimiz ışığında Türk modernleşmesine eğildiğimizde, bir yandan Osmanlı gibi bir yapının sayfası kapatıldığı için ani bir kırılma dolayısıyla birdenbire olan değişime maruz kalma söz konusudur. Ancak bu bağlılık, zayıflayarak sönümlenmeye gebecektir. Öte yandan ani kırılma/değişim dönemecinden bu zaman dilimine kadar geçen uzunca bir süreye ilişkin saplantı ve nostalji vardır. Bu da bitap düşülmüş bir bağlılıktır; esasında sürüncemede olan bu muhayyile ve bağ, canlılık ve dinamizmden yoksundur. Gerçekte bu bağlılık biçimi bile tartıştığımız projenin kültürümüzdeki yansımaları açığa çıkarmaktadır.

Şerif Mardin'in ifade ettiği gibi, Türk modernleşmesi "kültürün kişilik yaratıcı katında yeni bir anlam yaratmadığı ve yeni bir fonksiyon görmediği için"¹⁵ modernizm, Türk kültüründe devingen olarak yeniden üretimi tetikleyecek bir ufuk olamamıştır. Modernleşme süreci dönüştürücü olmaktan ziyade, determinist bir çark işlevi görmüştür. Bunun doğal sonucu olarak da, modernleşmenin "Türkiye'de ailelerin çocuklarına intikal ettirdiği değerleri değiştirmekteki etkisi ancak sathi olmuştur." İster nostalji çözümlemesinden bakalım, isterse de kültürel yapıdaki yeniden üretim/duraksamadan veya donuklaşmadan bakalım, modernleşme dahası Kemalizm projesinin "ben idraki"nin giderek zayıfladığı hissedilmektedir. Çünkü etkili bir değişim, kültürel hafızayı yok sayarak değil; onun içinden yeni kanallar ve ağlar bularak mümkün olabilir. Zira "ben idraki", kültü-

¹⁴ A.g.y.

¹⁵ Mardin, Şerif, *Din ve İdeoloji*, s. 90.

rel ortak tecrübe alanı ya da devingen hayat dünyası diyebileceğimiz örüntü içinde var olur. Kimliğin teşekkülünde yaratıcı, dayanıklı ancak esnek ve geçişkenliği olan bir atmosfer ve benlik algısı olması gerekir. Kültürel yapıda (devrimvari) tecrit ve kırılma başlayınca dayanıklı bir ben-idrakinden de bahsetmek güçleşir. Ben idrakinde kırılma baş gösterince, toplumsal ortak tecrübe de bütün, esnek ve dayanıklı olamaz.

3. TÜRK MODERNLEŞMESİNDE ÜTOPYA VE NOSTALJİ

Batılılaşma sürecinde modernizmin düşünüş biçimi ve kavramları, sözünü ettiğimiz toplumsal kırılma sahnesindeki “aydınların kestiği prizma”dan geçtikten sonra öyle bir düşünce biçimi meydana getirdi ki, Batı sözcükleriyle bunu tanımlamak için Niyazi Berkes, “ütopyacı bireycilik”¹⁶ teriminden daha uygununu bulamadığını söyler. Ona göre, toplumsal dokudan kopuk, âdeta ayakları yerden kesik kişiler ve dolayısıyla düşünceler idealleştirilmiştir. Esasında bu ütopyacılık bir tür düşünüş tarzı oluvermiştir. Dolayısıyla da söz konusu durum, aydınlar değil, tavandan tabana kadar toplumun bütün katmanlarına enjekte edilmiştir. Sadece düşünüşle kalmayacak şüphesiz; bunun uygulaması da peşinden gelecektir. Nitekim Esra Özyürek, “Cumhuriyetle Nikâhlanmak” başlıklı yazısında, Kemalizm projesinin bir fotoğraf sergisine konu olmasını analiz ederken, *Bir Yurttaş Yaratmak* isimli sergiye atıfla koyduğu alt başlık altında bu gerçeğe işaret eder:

Kemalizm’in kamusal alanda yarattığı dönüşümlere ek olarak serginin banka binası içinde sergilenen ikinci bölümünde ise devrimcilik ve laiklik ilkelerinin özel alanda yarattığı dönüşümler sergileniyordu. Fotoğraflara ek olarak Atatürk ve İnönü’nün askerî üniformalarından ziyade halkı Batı müziği ve danslarına alıştırmaya çalıştıkları balolara giydikleri smokinleri ve bazı kişisel eşyaları da bulunuyordu.¹⁷

Devrim sürecini ve onun kabul edilme evresini ütopyayla karşılayan Niyazi Berkes bakışını takip edersek, bugünkü rahatsızlığı, korkuyu ve endişeyi de geçmişe nostaljik bakışla kapatma olarak değerlendirebiliriz. Esasında bunlar bir ve aynı şeyin iki farklı ifade biçimidir. 20’lerden gü-

¹⁶ Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 380.

¹⁷ Özyürek, Esra, “Cumhuriyetle Nikâhlanmak: ‘Üç Kuşak Cumhuriyet’ ve ‘Bir Yurttaş Yaratmak’ Sergileri” *Hatırladıklarıyla ve Unuttuklarıyla Türkiye’nin Toplumsal Hafızası*, der. Esra Özyürek, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 196.

nümüze dek insanımızın büyük çoğunluğunda “otoriterlik ile totaliterlik arasındaki içsel ilişkinin farkındalığı çok zayıf oluğu”¹⁸ için ütopyacı bireyciliğe sarıldı. Aynı sebepten dolayı, aradaki kapatılmayan mesafe nedeniyle de şimdi nostalji etkin olmaktadır.

Elbette bu tezin aksini de gözden geçirmek isabetli olacaktır. Otoriterlik ile totaliterlik arasındaki içsel ilişkinin farkındalığı güçlendikçe, ütopyalar zayıflamaya başlayacaktır. Ütopya, aslında olmayan, tasarlanmış olan ideal toplum ve devlet şekli anlamına gelir. Bu imgelemin gerisinde, sınıf, totaliterlik veya iktidar-güç ilişkisi sadece ütopyayı kuranlarda, onlarda bile çok belirgin olmadığı sürece imgelem dünyası harekete geçebilir. Bir bakıma aklın da tahakküm gücü ve statüko üretebileceğinin farkındalığıyla; akla sonsuz güvenin azalmaya başlaması ütopyaların da düşüşe geçmesini tetiklemiştir. Zira olmayan bir dünyayı akıl sayesinde kurgulamaktır ütopya. Ütopya, Thomas More'un 1516'da yazdığı kısaca *Utopia* isimli kitabıyla yaygınlaşmıştır. Ancak başlangıç itibariyle Platon'un ideal devletini bütün ütopyalara temel olarak göstermek mümkündür. Hem bu temel de hem de More'un ütopyasının yazıldığı dönemde, idealizm ve rasyonalizm sadece güçlenmekte ve yükseliştir. Farkındalık eleştirisiyle birlikte olacaktır. Özellikle Frankfurt okuluyla özdeşleşmeye başlayan akıl tutulmasının tartışılmasıyla birlikte, ütopyalar düşüşe geçecektir. İdealleştirilen veya yüceltilen mesafeleri de doldurmak için nostalji kaçınılmaz olacaktır.

Türkiye modernleşmesi ve batılılaşma politikasının da böylece katı rasyonalizmden beslendiğini söyleyebiliriz. Zira ütopyacı bireycilik tavrının bilinçaltı yoklandığında, rasyonalizmin bağrından doğan ütopyacılığın, erken dönemde totaliterlikle ikiz kardeş olduğu fark edilmemiştir. Şimdilerdeki eleştirileri ve nostaljileri bir bakıma despotizm ve tek boyutlu insan profiline yani salt akılcılığa ve pozitivizme karşı mesafe ya da farkındalık olarak okumak mümkündür. Çünkü nostalji bir yandan şimdi konusunda kaygı üretirken, bugünün durumuyla geçmişe gittiğinden, oranın nasıllığını eskiye tuttuğu projeksiyonla görebilir. Dolayısıyla insan muhayyilesi katı mekanizm ve rasyonalizmin yol arkadaşının totaliterlik olduğunu bu geri gidiş ve gelişlerde (nostalji) tam olarak anlayabilir.

¹⁸ Çınar, Aliye, “Modern Siyaset Felsefesi Açısından Otorite: Kimin Otoritesi? Hangi Otorite?” *Düşünen Siyaset Dergisi*, Sayı 24, Ankara 2009.

Ütopyaya bir de sınır ve sınırsızlık perspektifinden bakacak olursak, bunlar hayal dünyasının engelsiz denizinde gezinti yaparlar. Engelsizlikle yol aldığı için de sınır, direnç ve rahatsızlıkla karşılaşmazlar. M. Foucault *Kelimeler ve Şeyler*'de kelimelerin gücü olarak aykırılıklara ve engebelere dikkat çekti ve ütopya yerine heterotopya kelimesini üretti. Kelimeler de gücünü ve canlılığını yaşanan hayattan alır. İmgelemi somut toplumdaki almayla, muhayyileden devşirme şüphesiz farklıdır. Bu bağlamda "ütopyaların" mitolojilere ve söylemlere fırsat verdiğini ifade etmemiz gerekir. Dilin tam da suyuna gider. Oysa heterotopyalar ise sözü kurutur, sözcükleri yol ortasında durdurur, gramerin olabirliğini hedefe ulaşmadan sorgularlar; mitlerimizi dağıtıp, cümlemizin şiirselliğini kısırlaştırırlar. Foucault, bu kavramsal çerçevede "kaçış" temasını gündeme getirir. Bunun içindir ki heterotopya "gemi" metaforuyla temsil edilir. Gemisiz medeniyetlerde hayaller kuruyup kalır, maceranın yerini ütopyacılık, korsanların yerini "polis" alır.¹⁹

Görüldüğü gibi Foucault, reel olanda sınırların genişletilmesini önerir. Hayallerin gerçeğe dönük olması gerektiğini, bunun da dilin ve kelimelerin imkânı içinde gerçekleşebileceğini söyler. Kelimeler içinde ufuk genişletilmesine işaret eden filozof, dünyadan kopuk hayallerden kaçmayı öğütler. Bunun içindir ki gemi metaforuyla hayaletimsi bir heyuladan kaçarak dünyada maceraya çıkmayı böylece geniş bir ufuktan süzülmemeyi ima eder. Böylece şiirsel ve romantik bir hayaller dünyası ve rasyonel sezginin sınırsız bulanıklığı yerine, hayallerin gerçeğe yakın olduğu, ütopyacılık ve despotizm yerine gerçeğin içinde yeni keşfedilmemiş adaları, dil sayesinde korsan gibi bulmayı ve onda dolaşımı önerir. Daha önce ifade ettiğimiz ütopya, totaliterlik ve despotizm ilişkisini Foucault tasdik ederek, totaliterliğin temsilcisi olarak polis ve bekçi metaforunu kullanmaktadır. Ütopyanın sınır tanımaması bir bakıma kimlikler hakkında, dahası ütopyacı bireylerin kimliği hakkında da ciddi ipuçları vermektedir. Nasıl ki sınırsız kimlik olamayacağı gibi, sınırsız bir kurmaca da sınırları kendinde bulamadığı için şüphesiz dışarıda bulmak durumunda kalacaktır. Birey bazında bu sınırı dışarıda bulma hastalıklı bir durum olduğu gibi, toplumsal beden ve kimlik açısından da sınırı yitirmiş (şişkin benlikler) ve sınır durumları doğuracaktır.

¹⁹ Harvey, David, *Umut Mekânları*, çev. Zeynep Gambetti, Metis Yayınları, 2008, s. 225-226.

Niyazi Berkes'in Batılılaşma serüveni için kullandığı "ütopyacı bireycilik" kavramını sınır/sınırsızlık ekseninde düşündüğümüzde, onun dilin içinde veya gerçekliğin sınırlarında bir genişleme veya ufuk ve boyut kazanma olmayıp, gerçekten uzak bir ütopya olarak tasarlandığı; dolayısıyla da onu muhafaza edecek "asker"lerinin olması gerektiği sonucu çıkmaktadır. Acaba "nostalji" de bir bakıma sınırlara işaret ediyor olabilir mi? Nostalji rüzgârları sayesinde de, gerçek ile ideal arasında görünmek üzere olan uçurum kapatılmaktadır. Böylece nostalji, iyileştirici ve kimliği sağaltıcı bir teselli süreci olarak var olmaktadır. Çünkü her şizofrenik mesafenin kapanması ve sınırların fark edilmeye başlanması bir tür iyileşme belirtisidir. Dahası unutturma, teselli ve sağaltım kelimeleri nostalji üzerinden daha belirginlik kazandığı için, Batılılaşmanın sınırlarının ve boyutlarının görünmesi için arkaya tutulan bir tür yansıtıcıdır nostalji.

Yeniden Foucault'nun ütopya-heterotopya analizine dönüp problemlimizi son olarak buradan görmeyi deneyelim. Ütopyanın aksine, gerçek olan hayat ve dünyada bir ufuk genişlemesini öneren Foucault, toplumsal yapının bir tür düzenleme olduğunu söyler. Batılılaşma projesi de görünüşte kendisine öteki gözüyle bakılacak bir tasarımda bulunmuştur. Ancak mekanik ve determinist toplumsal ve kültürel tasarımın organik bir yapı oluşturması mümkün değildir. Yaralı bilinçler veya kültürel şizofreni yaratan böyle devrimci bir yapıyı ve despotizmi ikame etmenin hikâyesini hapisane üzerinden okursak, bir öteki topluluk ve yapı algısı çıkmaktadır. Sivil veya kamusal yapıdaki despotizmi ya da statükoyu tehdit edenler hapisaneyi doldurunca, ister sistem içinde çalışılsın isterse de, sistem aleyhinde bulunulsun, bütün bunlar bir şeyin değişiminin lehinde ve aleyhinde olan aynı yapının iki farklı görünümünden başka bir şey değildir. Konunun düşünülmesi gereken kısmı da burasıdır. Çünkü irtica aleyhtarı nostalji söylemleri ile, irtica lehindeki nostalji söylemleri sadece görünüş ve format bakımından ayrı düşmektedir. Ancak her ikisi de reaksiyondan beslendiği için kültürel yapı içinden bir öteki algısı oluşturamamıştır. Bunlar sadece statükonun demir parmaklığı ardında var olabilmektedir. Oysa ayrı bir adada varoluş gösterenler, demir parmaklığın abluğa olduğuna işaret edebilirler.

Heterotopyalar toplumsal dünyanın bir kısmını, var olan düzenden değişik bir biçimde oluştururlar. Toplumsal düzenleme süreçlerinin tam da bu olduğunu ima ederler. Kısacası bu farklı tasarlama gücü, ona öteki imi yükler. Dolayısıyla hem farklılığı hem de toplumsal yapının bir şey

olmadığını/bir tür düzenleme olduğunu göstermek için Foucault, mezarlık, toplama kampı, genelev ve hapisaneyi örnek verir.²⁰ Böylelikle düşünür, modern insanın kendini dönüştürmemesinin altında, dönüştürücü mekânlar veya farklı toplumsal öteki olabilecek bölümler inşa edemediğini hatırlatır. Bu bağlamda yazında, siyasette ve diğer temsil mekanizmalarında alışılmış düzenin dışına çıkabilme, farklı olabilen hatta ötekileştirilen bir yapı üzerinden gerçekleştirilebilir. Mesela kadınların da bir tür güç olarak varlık sahnesine çıkabilmesi mevcut yapı için bir tür eleştiri veya yapıbozumdur. Bu farklılığı bir tür sınır olarak, tartışma konumuz bağlamında test etmemiz, iddiamızı tersinden sağlama yapmak anlamına gelebilir.

Acaba irtica aleyhtarı söylemin kadın profiliyle irticayla itham edilen kadın profili arasında nasıl bir fark vardır? Kadını burada bir bakıma toplumsal yapının ayrıştırıcı turnusolu olarak kabul edelim. Modern veya çağdaş kadın imgesi görünüşte özgürlükçüdür. Muhafazakâr kadından önde olduğunu düşünebilir. Ancak bu iki kadın sadece görünüşte farklı gibi gösterilmeye çalışılsa da, gerçekte her ikisi de ataerkil toplumsal beden in dişil boyutunu temsil etmektedir. İkisi de otoritenin tahakkümü altındadır. Kısacası özne olma bakımından sorguladığımız zaman –bütün farklılıklara rağmen- bu ortak noktada iki kadın profili de buluşabilir.

İkisi de modern toplumun bireyi olmaya öykünse veya yadsısa da, özne olma bakımından aynı hikâyeyi temsil eden edilgin varlıklardır. Kadının üzerine yapılan istatistikî veriler de bu yöndedir. Hatta görünüşte özgür gibi olan modern kadının bazı bakımlardan örtülü bir kimliğe mahkûm olduğu bile söylenebilir. Eğer bir değişim gerçekleşmiş olsaydı bu damarın daha farklı olması beklenirdi. Zaten sözünü ettiğimiz proje bunun farkında olduğu için bir “çağdaş kadın imgesi” veya “modern kadın beden”i tasarlamıştır. Ne var ki zaten toplumda “farklı olan” bir özneyi temsil eden kadın üzerinden de bu öteki imgesi geliştirilip yapılandırıcı ve devindirici bir kanal açılmamıştır. İşte bütün nostaljik söylemler gerçekte, derinlerde bilinen bu durumun herkesçe anlaşılmasının göstergesidir. Her iki kesimin kadını da, nostaljik bir söylem veya farklı olanı yargılayıcı bir tavır içindeyse, bütün bunlar, kendinden yabancılaşan ancak söz konusu durumu yadsıyan bir tablonun gerçekçi ifadesidir.

²⁰ A.g.e., s. 227.

SONUÇ

Türkiye modernleşmesine irtica ve nostalji açısından bakmayı denediğimiz yazımızda öncelikle söz konusu modernleşme süreci içinde son birkaç yıldır Türkiye panoramasında geçmişe özlemle ve kaygıyla bakışın imalarını göstermeye çalıştık. Nostalji kavramından hareketle Türkiye modernleşmesini çözümlemeyi denedik. Osmanlıdan kopuşun lehinde ve aleyhinde olanların, kırılmaya veya sınır duruma bağlılıklarının imalarını analiz ettik. Dolayısıyla nostaljinin hem bir gösterge, hem farkındalık için boyut kazanma hem de sağaltıcı etkisi gözler önüne serilmiş oldu.

Ütopya ile nostalji arasındaki ilişkiyi yorumlamaya çalışırken, rasyonalizm, totaliterlik ve despotizm kavramlarının içerimlerini de, nostalji ekseninde açığa çıkarmaya çalıştık. Kısacası nostaljinin olumlu ve olumsuz çağrışımlarını, seçtiğimiz bağlamda göstermeyi hedefledik. Böylece odaklandığımız konu da nostalji dolayımılaması üzerinden açıklık kazandı. Dahası sözünü ettiğimiz despotizmi tahlil ederken de nostaljinin anlamı ve sınırları belmiş oldu.

Türkiye modernleşmesinin toplumsal dokunun devingen ve dinamik yapısı içinden değil de, mekanizm seyrinde cereyan etmesinin sonuçlarını da nostalji üzerinden göstermeye çalıştık. Sınır ve kişilik çözümlemesini, toplumsal beden ve toplum kimliği üzerinden izlerken, nostaljinin sınırsızlık ya da sınır durum oluşunun tezahürüne işaret ettik. Dolayısıyla sınırsız kimlik olamayacağı gibi, nostalji de sınırları kendinde bulamadığı için dışarıda bulmak durumunda kalacaktır. Birey bazında bu sınırı dışarıda bulma hastalıklı bir durum olduğu gibi, toplumsal beden ve kimlik açısından da sınırı yitirmiş (şişkin benlikler) ve sınır durumlar doğuracaktır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, bir şeye nostalji duymak, onu bugüne tekrar davet ederken, bir yandan da geçmişte kaldığını kabul etmektir. Öte yandan “nostalji” sayesinde, def edilmeye çalışılan şeyin kaynağından veya orijininden kurtulmanın da sanıldığı kadar kolay olmadığı açığa çıktı. Zira yenileşme, modernleşme veya Batılılaşma söylemlerinin iptal etmeye çalıştıkları “toplumsal hafızanın”, kültürün veya toplumun neredeyse bilinçaltı olduğu bir gerçektir. Unutturulmaya çalışılsa da semboller, hikâyeler veya kültürel kodlar, toplumsal hafızaya gönderecektir. Unutmaya çalışmak, unutulamayacağının göstergesidir. Nostaljiyle nostalji nesnesini, ne kadar buraya getirmeye çalışsak da geride kaldığı yine nostalji sayesinde ortaya çıkmış oldu.∇

KAYNAKÇA

- Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 380.
- Çınar, Aliye, “Modern Siyaset Felsefesi Açısından Otorite: Kimin Otoritesi? Hangi Otorite?” *Düşünen Siyaset Dergisi*, Sayı 24, Ankara 2009.
- Harvey, David, *Umut Mekânları*, çev. Zeynep Gambetti, Metis Yayınları, İstanbul, 2008.
- Kessous, Aurelie and Roux Elyette, “A Semiotic analysis of nostalgia as a connection to the past”, *Qualitative Market Research: An International Journal*, Vol. 11 No. 2, 2008.
- Köker, Levent, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Mardin, Şerif, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Morris B Holbroo, “Nostalgia and Consumption Preferences: Some Emerging Patterns of Consumer Tastes”, *Journal of Consumer Research*, 1993.
- Özyürek, Esra, *Modernlik Nostaljisi Kemalizm, Laiklik ve Gündelik Hayatta Siyaset*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.
- , “Cumhuriyetle Nikâhlanmak: ‘Üç Kuşak Cumhuriyet’ ve ‘Bir Yurttaş Yaratmak’ Sergileri”, *Hatırladıklarıyla ve Unuttuklarıyla Türkiye’nin Toplumsal Hafızası*, der. Esra Özyürek, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- Proust, Marcel, *Yakalanan Zaman / Kayıp Zamanın İzinde*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

